

ХАТА НА ПРИОРЦІ

Надія НАУМОВА

Здавна Київ славився своїми околицями, історія яких, так само, як і історія літописного центру, сягає глибини століть. Розвиваючись разом із містом і поволі вливаючись у нього, вони проте зберігали власну своєрідність, характерні топоніми, самобутні традиції, не піддаючись асимілятивному впливові урбанізації.

Північна околиця Києва, Пріорка, що є продовженням Куренівки, з'явилась на карті Києва у XVII ст. Автор видання "Описание города Киева" (М., 1868) М. Закревський зазначає, що назва місцевості походить від слова "пріор"¹. Землі ці колись належали Миколаївському домініканському монастиреві, що знаходився на Подолі, якраз навпроти Фролівського, і католицькі пріори мали тут свою резиденцію, яку місцеві жителі називали "замок". Звідси й походять топоніми Замковище та вулиця Замковецька. Перший опис Пріорки як місцевості був зроблений генеральним провідником зазначеного монастиря Петром Розвадовським, у ньому згадується

село Яцківка, залишки млина та вірменської церкви (у часи переслідувань вірмени отримали тут земельну ділянку). Назва поселення Яцківка, що передує Пріорці, також пов'язана із братами католицького домініканського ордену, які оселилися у Києві ще за князівських часів і заклали костюл поблизу Оболони. Під час навали орд Батия братія змушена була покинути місто, і святий Яцек, рятуючи скульптуру Божої Матері, переправився через Дніпро та привіз її до Львова, де вона зберігається донині. Так поетично розповідає про це давня домініканська легенда².

У люстрації Київського воєводства зафіксована скарга жителів Пріорки на монахів домініканського монастиря у зв'язку із заборною користуватися лісами та пасовищами. У другій половині XVII ст., після визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького, частина земель, що належала католикам, була передана Київському братському монастирю, і таким чином Сирець, Куренівка та

Хата на Пріорці (до реставрації)

Музей "Хата на Пріорці" (сучасний вигляд)

Пріорка перейшли у власність Київського магістрату, а магістратські селяни мали платити оброк на користь міста. Згодом посполиті селяни підняли питання про надання їм статусу київських міщан. Передмістя було офіційно введено до меж міста в 1834 р., тому пізніше кияни тлумачили назву "Пріорка" по-своєму, виводячи її із слова "приорати", тобто приєднати до міста.

Спеціалізацією околиці завжди залишалося городництво, садівництво, ягідництво, виноградарство. Місцеві жителі займалися цим ще донедавна: вирощували редиску, салат, огірки, помідори, баклажани та продавали їх на базарах. Процвітало тут і кустарне виробництво: гончарство, бондарство, люди тримали винокурні та варили пиво. Було на Пріорці й кілька відомих дач: Бернера, Бражника, Шульженка, а також садово-городнє підприємство Крістера (нині на його території знаходиться квітництво "Троянда"). Уся Пріорка, що простяглася від Петропавлівської площі (нині вулиця Фрунзе) до дачі Кинь-Грусть (біля сучасної площі Шевченка), умовно поділялась на райони; серед місцевого населення топоніми

на їх позначення побутують й донині: Замковище, Западинка, Жеребівщина, Мушанка, гори Ліпінка та Білицька, Сукачів Яр, Крістєрова гірка. Тут протікали ручаї Курячий Брід, Западинський, річки Коноплянка та Мушанка. До наших днів збереглися промовисті назви вулиць: Бондарська, Межова, Лугова, Вербова, Дубровицька (де ще й досі росте п'ятнадцять віковичних дубів), Берестецька, Березанська, Ново- та Старо-Забарська, Мостицька, Білицька. Центральною була давня дорога, якою колись із Києва проїжджала княгиня Ольга, прямуючи на Вишгород, — це вулиця Вишгородська, уздовж якої стояли ошатні білі будиночки з ганками та дерев'яними віконцями.

Як зазначає М. Закревський, у 1795 р. на Пріорці була збудована дерев'яна церква св. Дмитрія на пожертви місцевих купців С. Рибальського, Т. Заремби та А. Хижняка. Коли церква згоріла у 1905 р., на її місці побудували нову цегляну (архітектор А. Казанський) на честь Покрови Божої Матері. Розписи в храмі виконав відомий український художник І. Їжакевич. Біля церкви було велике

кладовище, знищене вже в наш час. У 1970-х рр., коли було прийнято рішення про знесення приватного сектора та цвинтаря і побудову нового Мостицького масиву, місцеве населення сприйняло такі дії з обуренням, протестувало, зверталось з листами в різні інстанції, а потім уночі люди зібрали кістки, вириті бульдозером, і поховали їх у братській могилі біля церкви. Про це нам розповіла бабуся Ксеня, постійна прихожанка церкви. Знайшлися також свідомі громадяни, патріоти Пріорки, що зафотографували старі будинки. Нині ці світліни знаходяться в експозиції музею “Хата на Пріорці”.

До речі, тоді ж у журналі “Народна творчість та етнографія” (1982, № 3) було надруковано статтю “Давня київська хата”. Її автори, працівники Музею архітектури та побуту НАН України Р. Свирида та С. Верговський, описуючи хату початку ХІХ ст., що збереглася на провулку Мостицькому, кваліфікували її як цінну пам’ятку минулої епохи, пропонуючи зберегти для наступних поколінь, адже дерев’яні будівлі Києва зникають назавжди³. На жаль, так і сталося — хата була зруйнована, як і решта (майже 200 хат), що датувалися минулим століттям і містили ознаки традиційного народного житла, характерного для Київської околиці. Але, на щастя, на розі вулиць Вишгородської та Білицької ще існує дубова тинькована хата, звичайно, вже реставрована. Вона вціліла лише тому, що в ній колись зупинявся український поет Т. Шевченко. Цей будинок з’явився тут у другій половині ХІХ ст., коли Київ уже забудовувався згідно з генеральним планом, з певними вимогами до житлових споруд та садиб. У Київському міському архіві є документ “Проект на предполагаемую постройку деревянного одноэтажного дома в предместьи Приорке по Вышгородской улице”, затверджений генерал-губернатором у 1857 р. Цей проект містить опис зовнішнього вигляду будинку, що трьома вікнами виходив на вулицю, та внутрішнє його планування (на дві половини).

У серпні 1859 р., востаннє перебуваючи в Києві, Т. Шевченко прожив у цій хаті на Пріорці два тижні перед своїм від’їздом до Петербурга.

Про цей період життя поета розповідає у книзі “Жизнь и произведения Тараса Шевченка” (К., 1882) М. Чалий, добрий приятель

Кобзаря, тоді інспектор Другої київської гімназії. Перший біограф Т. Шевченка, він у розділі книги, що стосується Пріорки, використовує спогади господині хати Варвари Пашковської, записані її сестрою, Стефанією Крапівіною (літературний псевдонім, за чоловіком — Лобода), та надруковані в газеті “Пчела” (1875, № 42). В. Пашковська, що літувала в 1859 р. із сім’єю на Пріорці, продиктувала ці спогади ще 1862 р., описавши своє перше враження від зустрічі з поетом, який чи то за порадою когось із знайомих, чи то просто так завітав до її будинку і на питання, хто він такий і чого бажає, оригінально пояснив: “Як бачите, чоловік... йшов, йшов, бачу — хатка стоїть, не то панська, не то мужицька, біла-біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а на дворі дитячі сороченята сушаться та рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе, от я й зайшов умовитися за квартиру і попросити хазяйку погодувати мене в борг...”⁴.

Варвара Матвіївна була освіченою жінкою і, безперечно, знала поезію Т. Шевченка, напам’ять читала “Наймичку”. Усе своє життя вона з гордістю згадувала те, що дала поетові притулок у своїй хаті.

Серед відомих мемуарних матеріалів про Т. Шевченка нарис С. Крапівіної відрізняється тим, що авторка не торкається ні політичних, ні суспільних чи літературних тем. Перед нами постає великий поет, побачений очима звичайної жінки, вона оповідає про нього з великою щирістю та симпатією, ми впізнаємо в цих спогадах його характерні звички, ніжну і вразливу душу, деякі риси особистості, уже відомі з інших джерел, зокрема зі “Щоденника” та поезій Кобзаря.

Варвара Матвіївна згадує, що поет завжди прокидався дуже рано, “зі сходом сонця, щоб побачити, як, прокидаючись, прошумлять “на добрий день” високі тополі і пташки прощебечуть свій перший привіт ранку... молився і вмивався надворі, сам витягуючи собі “погожої” свіжої води з глибокого колодязя...”; “...в розкішні безмісячно-оксамитові темносині ночі Шевченко любив блукати по двору і садку майже до світанку, говорячи, що чисельні зірочки не пускають його в хату... Взагалі, він спав дуже мало”. Приходячи в гості до господині, Тарас просив її заспівати хорошу пісню про Сагайдачного чи “Чайку”⁵. Згадує мему-

аристка й про кулінарні уподобання поета: його улюбленими стравами був “справжній український борщ, затертий пшонцем та затовчений старим салом, вареники з гречаною борошна з сиром та пшоняна каша, а до сніданку випивав чарочку, заївши її пшонцем”.

До речі, спогади, опубліковані С. Крапівіною, не викликали особливого інтересу, а пізніше виникали спроби заперечити їх достовірність, як і сам факт проживання поета на Приорці. Можливо, це було зумовлене тим, що трьома роками пізніше та ж авторка надрукувала другий нарис “Жуткий вечір в житті Т. Шевченко”, в якому йшлося про його стосунки з нареченою, про які нібито він сам оповідав В. Пашковській. Але в 1859 р., про що слушно зауважив О. Кониський, поет ще не був знайомий з Ликерою Полусмак.

Не зупиняючись детально на аналізі згаданих статей, лише зауважмо, що друга справді аж занадто белетризована; авторка використала вже надруковані раніше спогади про Ликеру. Не будемо також акцентуватися на всіх аргументах, викладених М. Тарасенком на користь нарисів “Несколько слов о Тарасе Шевченко”, а пошлемося лише на його невелику книжечку,

видану Інститутом Тараса Шевченка у 1931 р.⁶

Серед тих, хто сприйняв публікацію С. Крапівіної як безсумнівний факт, був, як уже зазначалося, М. Чалий. Він не лише ввів оповідь про Приорку в текст власної книги, а й дещо додав від себе, що для нас особливо важливо як підтвердження думки: Т. Шевченко не декілька днів, а всі два тижні свого останнього перебування в Києві жив на квартирі у Пашковської, а не в друга-фотографа І. Гудовського чи у священника Ю. Ботвиновського, як стверджують деякі біографи. “Об’яснившись таким образом с губернатором”, — пише Чалий, — “Шевченко пошел искать квартиры. Не желая поселиться в центре Киева, он отправился на Подол и, пройдя Плоскую часть, очутился на Приорке”; “поселившись на Приорке, почти за городом, поэт странствовал стогнами Богоспасаемого города в одном и том же парусиновом пальтишке, порядком позаношенном”; “наконец около 10 августа были получены деньги, давно ожидаемые. Их принес ему по поручению жандармского полковника гимназист Маркевич”⁷.

Ми можемо повністю довіряти М. Чалому, бо після знайомства на квартирі їх спільного з

Вихованки пансіону благородних дівчиць на природничій екскурсії на дачі Бернара (Приорка)

Т. Шевченком друга І. Сошенка вони майже щодня спілкувалися. Цікаво, що в нарисі С. Крапівіної також міститься згадка про те, що поетові принесли гроші, а М. Чалому було відоме ім'я гімназиста, бо це був його учень.

Ще один цікавий епізод зазначеного київського періоду описує земляк Т. Шевченка Ф. Лебединцев, а саме — чаювання на Почайні, на яке поета запросили друзі: "...Пили чай, розташувалися на траві, вели бесіду про красу київської природи й України взагалі, Шевченко захоплювався Дніпром, Почайною, виглядом Києва, Андріївською церквою, Щекавиці... А коли сонце сховалось за горами, легкий туман пішов Оболонню і вгорі на чистому небі стали показуватися то тут, то там яскраві зірки, Шевченко, стоячи обличчям до заходу, своїм чистим срібним, ледь тремтячим голосом заспівав свою улюблену пісню: "Ой, зійди, зійди зіронько ти вечірня" ⁸. На цьому чаюванні були присутні й сам Ф. Лебединцев і М. Чалий. А Оболонь — це ж і є продовження Пріорки.

Дуже важливі для нас також спогади М. Чалого про останній вечір, проведений Т. Шевченком у педагога І. Юркевича-Красковського, який мешкав на вулиці Ірининській. Розповідь про цю прощальну вечірку, влаштовану Тарасові друзями, закінчується словами: "Затем, на рассвете, забравши свою мизерию на Преварке, он ринул за Днепр" ⁹.

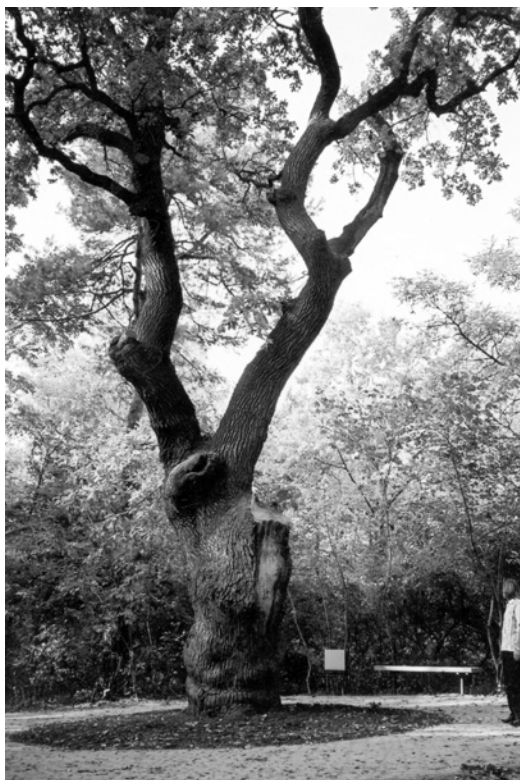
Припускаємо, що М. Чалий із І. Сошенком навіть провели поета на Пріорку, далі й до Дніпра.

Оскільки експозиція "Хати на Пріорці" базується в основному на спогадах В. Пашковської, звернімо увагу на один важливий момент — усі слова Шевченка, взяті в лапки — це його характерна лексика:

"Як бачите, чоловік", "хата, біла-біла, як сметана", "...бо чого сам чорт не знайде, то жінка відшукає!", "бо то мабуть пустякові якісь гроші, коли я забув про них", "а пустяковому пустяковій дорожка...", "а то, пробачай за правду, тіточко", "казано жінка, більш серця, ніж розуму", "...бо нічим не виб'єш клина, як клином" ¹⁰.

А знаменитий вислів поета: "Кого люблять діти — той, значить, не зовсім ще поганий чоловік..." — також зі спогадів про пріорське життя. Діти, для яких за ті "зав'язані в носових хустинках, знайдені чесною наймичкою Оришкою забуті "пустякові гроші" він улаштував бенкет, зберегли у своїх серцях пам'ять про ті гостинці. Спогади про дядька Тараса, що так гарно вмів оповідати казки, грався з дітьми, радів, коли бачив їхні щасливі обличчя і сам був як дитина, передавалися на Пріорці тими дідусями та бабусями, що були колись маленькими друзями поета, внуками, з покоління до покоління; поряд з друкowanими статтями вони теж дійшли до наших днів.

У 1960-і рр., працюючи над книгою "Третя зустріч", на Пріорці побував дослідник і письменник П. Жур. Він зафіксував прізвище сім'ї, що жила на той час у хаті, — Пікуль. Про цих Пікулів знала вся Пріорка. А взагалі, тут були поширені ще й такі прізвища: Єзерські, Лісовські, Кихно, Рубани, Закревські, Мишури, Більченки, Бібки, Даниленки, Байдаленки, Велигдани. Ці люди, ще задовго до офіційного відкриття меморіального музею (до 150-ліття від дня народження поета на будинку була встановлена стела), ставили питання серед прихожан Покровської церкви про необхідність такого кроку. Так розповідала нам нині покійна Тамара Олофінська (Гончаренко, 1905 р. н.), жителька Пріорки, яка була на той час секретарем церковної ради. На нараді в церкві були В. Рубан, А. Кунь, О. Закрев-

Шевченків дуб на Пріорці

ський, П. Суворова, С. Мишура та літній О. Кихно, який і вказав на будинок, де колись мешкав поет, — Вишгородська, 5 (на час перебування тут Тараса Шевченка дідусеві було 20 років).

Упродовж років у хаті жили різні люди. Вона довгий час була комунальною квартирою. Нарешті в 1989 р. за постановою міськради тут було створено відділ Національного музею Тараса Шевченка “Хата на Пріорці”. Відкриваючи його, ми навіть не могли собі уявити, що тут, зовсім поруч, на вулицях Білицькій, Замковецькій, Западинській досі живуть нащадки друзів поета. Ці люди подарували Музею свої фотографії, старожитні побутові речі, сімейні реліквії. Як відомо, мешканці Пріорки жили великими родинами дружно, майже всі жителі околиці були знайомі між собою, збиралися разом, щоб святкувати весілля, відзначати свята чи провести в останню путь.

Цікаві спогади про свою родину, що вже понад два століття живе на вулиці Білицькій, передав нам Г. Козьменко. Його майже столітня мати, Н. Лісовська (1909 р. н.), недавно померла. Тут мешкали й батьки — М. Лісовський та О. Яблонська (обидва 1879 р. н.), а батьки М. Лісовського — Л. Лісовський та М. Квеліч (обидва 1850 р. н.), знали Т. Шевченка, коли їм було по 9 років. Далі цитуємо слова самого Г. Козьменка (запис 1999 р): “Святе почуття до поета передається в сім’ї з покоління у покоління. Коли збиралася вся велика родина, обов’язково співали пісні на вірші Тараса Шевченка. Та й як співали! Пам’ятаю, по якійсь паузі сказав: “Ну, дівчата, тепер “Лілею”, і дівчата вп’ятох, різними голосами співали “Лілею”. Ніде подібного я не чув. І навіть у цьому 1999 р. на своє 90-річчя моя мама разом із сестрою (їй 88 років) співали “Лілею”.

“Те, що було” — так назвав свої спогади наш мемуарист. І це те, що ми прагнемо передати в експозиції “Хати на Пріорці”, відтворивши частинку світу, що оточував поета, а потім, після його від’їзду та смерті, продовжував існувати, і в традиції якого назавжди ввійшла пам’ять про Шевченка.

Коли 1989 р. ми розпочали написання тематичної структури, зрозуміли, що мусимо уникнути повторів. Важко було уявити експозицію, бо, власне, для неї не було місця. Бракувало експонатів. Адже впродовж років після

націоналізації хата існувала як комунальна квартира: тут нічого не збереглося.

Беручи за відправну точку слова самого поета: “Як, бачите, чоловік”, “...хата не то панська, не то мужицька”, та вирішуючи художній проект разом з художником Є. Сударенком, ми зрозуміли, що основне наше завдання — розповісти про Т. Шевченка як про людину, показати, як приймали його господня В. Пашковська, куховарка Федора, нянька Оришка і всі навколишні мешканці та діти Пріорки. Ніяких “музейних метафор”, простота і, по можливості, атмосфера живої оселі. Основна ідея — відкрита експозиція, де немає ні реального, ні умовного бар’єру між відвідувачем та експонатом, відтворення обстановки аж до побутових дрібниць, як-от самовар, млинок для кави, посуд, газова лампа, швейна машинка, дитячі сорочки, лялька. Це, звичайно, не меморіальні, а типологічні речі, особливе місце серед яких займають ті, що були принесені пріорчанами.

Ми відмовилися від ідеї меморіальної кімнати, бо її експозиція була б надуманою. До того ж, нині виник певний штамп — обов’язкова наявність пера, книжки й мольберта. Ми ж не маємо жодної меморіальної речі, хоча білий полотняний костюм, у якому сфотографував поета І. Гудовський, зберігся. Ми розуміємо делікатність і проблемність цього питання і тому кажемо: наш основний меморіальний експонат — це сама хата, “біла-біла, як сметана”, що покликала Т. Шевченка рукавами дитячих сорочечок.

Саме будинок наклав відбиток на стиль і напрям музейної роботи: краєзнавчої, пошукової, освітньої. Уроки краєзнавства, народознавства, зустрічі біля Тарасового дуба, пішохідна екскурсія “Куренівка та Пріорка — мальовничі околиці Києва” охоплюють місцеві історичні пам’ятки: будинок Ф. Красицького, садибу І. Іжакевича, школу ім. М. Грушевського. Ми працюємо в живій, безпосередній взаємодії з нашими відвідувачами, а це, в основному, діти. Традицією стали щорічні весняні “Дні Пріорки”, у яких беруть участь школи району, і головною метою яких є подолання байдужого ставлення та незнання історії місця проживання Кобзаря та походження місцевих топонімів.

Чого ж ми досягли нині? Насамперед — врятування пам’ятки, київської хати, що була під загрозою знесення.

Маємо сумний досвід: жоден будинок, який відвідував Т. Шевченко в 1859 р., не зберігся, а це були: приміщення “фотографії” І. Гудовського на вулиці Хрещатик, де поет сфотографувався; будинок київського священника Ю. Ботвиновського на провулку Георгіївському, будинок учителя І. Юркевича-Красовського на вулиці Ірининській, квартира друга юних літ Тараса І. Сошенка в парафіяльному будинку Стрітенської церкви.

На Пріорці зберігся куточок старого Києва, тут на горі Білецькій ще росте 400-літній дуб, який усі навколишні мешканці називають Тарасовим. Це також музей просто неба, Пріорка на Пріорці, де стоїть, звернена трьома вікнами на древній шлях, хата, у якій український поет знайшов собі притулок. Ця хата, на щастя, не зникла у круговерті років, служить новому, сучасному людяному потрактуванню образу національного поета.

Нині мешканці Пріорки, навіть ті, що вже давно переїхали до інших районів Києва, люблять приходити до Тарасової хати (так вони її

називають), особливо у дні пам’яті Шевченка, 9–10 березня та 22 травня. Тут пріорчани згадують свою молодість, минуле, співають прадідівські пісні і щиро, з молитвою, поминають Тараса його улюбленими стравами.

¹ *Закревський М.* Описание города Киева. — М., 1868.

² *Jak Jacek suchą stopą przeszedł przez Dniepr, niosąc alabastrową figurę Chwalebnej Dziewicy // Krynica.* — 2001. — S. 4–5.

³ *Свирида Р., Верговський С.* Давня київська хата // Народна творчість та етнографія. — 1982. — № 3.

⁴ *Крапівіна С.* Несколько слов о Т. Г. Шевченко // Русская иллюстрация. — 1875. — № 42. — С. 501–503.

⁵ Там само. — С. 502.

⁶ *Тарасенко М.* Несколько слов о Тарасе Шевченко. — К., 1931.

⁷ *Чалий М.* Жизнь и произведения Тараса Шевченко. — К., 1882. — С. 146.

⁸ *Лебединцев Ф.* Мимолетное мое знакомство с Т. Г. Шевченко и мои о нем воспоминания // Лебединцев Ф. Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К., 1988. — С. 49.

⁹ *Чалий М.* Зазнач. праця. — С. 151.

¹⁰ *Крапівіна С.* Зазнач. праця. — С. 502.

In August 1859, upon coming to Kyiv, Ukrainian poet Taras Shevchenko has settled for fortnight in a small house in Kyiv suburb called Priorka. This house was preserved and the museum exhibition was arranged there. It was the last poet’s visit to Ukraine, he was 45, and on August 14 he left his native land forever. Visitors may become acquainted here with Kyiv atmosphere of the 19th century, it is reproduced in a 150-year old house, see a 400-year old oak tree under which the poet liked to have rest, get closer to the soul of Taras Shevchenko.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ “МУЗЕЙ ІВАНА ГОНЧАРА”

Михайло ГУЦЬ

Серед українських музеїв особливе місце посідає “Музей Івана Гончара”. Створив його, як свідчить назва, Іван Гончар (27.1.1911–18.6.1993) — феноменальний митець — скульптор, живописець, графік, мистецтвознавець, заслужений діяч мистецтв України (з 1960 року), лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка (з 1989 р.), народний художник України (з 1990 р.).

Ідея створення музею виникла в Івана Макаровича під час Другої світової війни, яку він пройшов з боями як радянський офіцер.

Одного разу Іван Макарович побачив на обгорілій стіні спаленої хати дивом уцілілий портрет Т. Шевченка, прикрашений гаптова-

ним рушником, обгорілий край якого торкався землі. Його веселкових барв не потьмарили ні кіптява, ні дим.

Довго стояв, мов зачарований, перед понівеченою красою. І тоді дав собі клятву, що коли залишиться живий, то все своє життя присвятить збиранню, вивченню та звеличенню художньої спадщини свого народу, бо, міркував собі, зруйновані міста й села можна відбудувати, а мистецтва вже не відтвориш: воно єдине і неповторне.

Повернувшись додому, І. Гончар поставив собі за мету зібрати в рідному краї щонайкращі зразки мистецтва свого народу, дослідити й показати його людям. “Мій музей — це мета